

Det femte vinduet

Det vi opplever, forsvinner bak oss. Nåtiden erstattes av en ny nåtid vi ikke har vært i før. Foran oss ligger det ukjente. Tiden er et mysterium. Men kanskje går det an å si noe om den gjennom tegnspråk, gjennom et dikt av poeten og psykologen Tomas Tranströmer, og ved å huske en elsket bestefar som fikk Alzheimer.

TEKST:

Hanna Bovim Bugge

ILLUSTRASJON:

Jill Moursund

PUBLISERT 5. februar 2013

Som den eldste i familien er det Grandad som skal be for maten.

– Dear Father, sier han.

Det er mange år siden nå, vi er i Norge, i familien der jeg vokste opp. På den tiden startet vi vanligvis måltidene med å synge «Å du som metter liten fugl», men Grandma og Grandad pleide ikke å synge, de pleide å be. Den eldste skal lede bønner. Nå som Grandma og Grandad er her, blir det Grandads oppgave.

– Dear Father, ber han. – Bless the people working here, at this nice hotel.

Vi ler inni oss, for han er ikke på hotell. Vi er hjemme i huset vårt, og vi som sitter rundt ham, er familien hans, ikke stuepiker og hotelleiere. Men vi har flyttet fra den gamle, trange leiligheten som Grandad pleide å besøke oss i, til et helt nytt hus som pappa har

tegnet og som pappas gode snekkervenn har bygget. Og Grandad har fått Alzheimer. Vi har kommet videre, men Grandad har stoppet opp. Han vet ikke hvor han er. Ingenting i dette nye huset forbindes med noe gjenkjennelig for Grandad.

– Nice place this, sier han. – But you don't see much to the staff, do you.

Iblant åpner en avgrunn seg mellom tirsdag
og onsdag men
seksogtyve år kan gå på et blunk

skriver Tomas Tranströmer i prosadiktet «Svar på brev». Dikterjeget har funnet et gammelt brev han hadde glemt eller fortrenkt. Noe som egentlig er langt borte kjennes plutselig nært og virkelig, nærmere enn dagen i går.

I den nederste skuffen finner jeg et brev
som første gang kom for
seksogtyve år siden. Et brev i panikk, som
fremdeles puster når
det kommer for annen gang.

I tegnspråk finnes det flere måter å markere tiden på. Oftest visualiseres tiden ved å bruke ulike linjer. En av linjene går langs siden av kroppen. Linjen markeres med flat hånd, hånden beveges oppover. Det betyr å vokse. Noen er barn, men vokser. Tiden som går tydeliggjøres ved hjelp av størrelsen på kroppen til en som er liten, men blir stor. Motsatt bevegelse, å begynne med armen hevet og så dytte den ned mot gulvet for å markere noen som vokser nedover, finnes ikke. Vi opplever livet fremover, kroppene våre vokser oppover, fra spedbarn til barn til ungdom til voksen. Det som *kan* markeres, og som døde vil demonstrere med kroppen og kanskje et smil om munnen, er hvordan vi kan komme til å krøke oss sammen når vi blir gamle. Med hele seg kan den som snakker (eller tegner) vise tilhøreren (eller seeren) hvordan gamlefar har sunket sammen, hvordan han skjelver og lener seg på en stokk.

Grandad var ikke sammensunket, han var rakrygget til det siste. For meg var han alltid gammel, men ikke alltid uklar. Jeg ser meg selv sammen med Grandad slik han var da jeg var barn. Da hadde han ikke Alzheimer. Hver gang mamma og Grandma dro på shopping, fikk jeg være sammen med Grandad. Grandad tok meg med i parken. Eller til Universitetet, eller kanskje var det Rådhuset, eller en annen gammel bygning. Jeg vet ikke hva det var, for jeg var barn, og jeg tenkte som et barn. Jeg så stedene vi besøkte, men for meg var det slott alt sammen. Store, gamle, mystiske slott med hemmeligheter fra for lenge siden som Grandad kunne fortelle om.

Har jeg noen gang virkelig kjent Grandad? Da han var voksen og klar, var jeg barn og tenkte annerledes enn det jeg gjør nå. Da jeg ble voksen og begynte å tenke og forstå som en voksen, var han gammel og glemsk. Likevel har jeg et klart minne av Grandad. Jeg husker ikke hva Grandad sa, men at han fortalte, det husker jeg. Han fortalte med hele kroppen, med hendene, med de store øynene sine og ørene og sixpencen med øreflapper på.

Tiden førte med seg en sykdom som gjorde minnet hans uklart. Men ingen skjelving. Ingen stakk. Han sank ikke sammen.

I tegnspråk kan tiden også vises ved å markere en horisontal linje foran kroppen, en strek. Hendene viser hvor linjen begynner, og hvor den slutter. Langs linjen finnes en mengde punkter, som den som forteller kan vise fram. Punktene kommer etter hverandre, på rekke og rad. Mange av oss tenker nok på tiden slik. Som en linje, en strek, en linjal vi og andre beveger oss langs: Tomas Tranströmer ble født i 1931. I 1954 gav han ut sin første diktsamling, den het *17 dikter*. Samlingen *Det vilda torget*, som prosadiktet «Svar på brev» er hentet fra, kom i 1983.

En periode likte jeg å spørre forskjellige mennesker hva de så for seg når de tenkte på tid. Hvordan visualiserer du tiden, bevisst eller ubevisst? Jeg fikk mange ulike svar. Noen ser tiden som en kjegle, andre en sirkel; hvert år en ny sirkel med fire felt, ett for hver årstid. Felles for mange av beskrivelsene er at tanken på tiden gir en følelse, ikke bare et bilde. Luktene og lyset om høsten gjør at minner fra høsten i fjor og i forfjor lettere dukker opp. Vinteren bærer med seg tyngden av vintrene før. Det er lett å glemme våren når mørket og kulda er her. Mørket minner oss om mørke tanker. Men så kommer lyset, og de lyse tankene dukker opp, sammen med varmen. Vi vet at vinteren er noe vi må holde ut, vi beveger oss nedover og svinger av, og rundt svingen kan vi ane at vi nærmer oss våren.

Tiden er ingen rett strekning
men snarere en labyrint, og hvis man
presser seg mot veggen på
rette sted kan man høre skrittene som
haster forbi og stemmene,
kan man høre seg selv gå forbi der
på den andre siden.

Grandad ble født 24. april 1913. Under andre verdenskrig jobbet han i saniteten. Gikk bak og samlet opp restene av krigen. Tegnet og malte det han så. Nå henger bildene hans på veggene våre. Etter krigen var han fortsatt ugift. Ingen trodde han kom til å gifte seg. Men så traff han Grandma. Hun var mye yngre enn ham, men hadde opplevd mer enn de fleste på hennes alder. De to døtrene deres ble født i 1950 og 1954. Grandad døde 4. april 1999. Da hadde han hatt Alzheimers i ni og et halvt år. Ni og et halvt år, hva betyr det i den store sammenhengen? Hva betydde det for ham?

Et hus har fem vinduer: gjennom
fire lyser dagen klart og stille.
Det femte vender mot en svart himmel,
torden og storm. Jeg står
ved det femte vinduet. Brevet.

Hvor mange ganger har jeg lest dette diktet? Og likevel, noe nytt hver gang. Det tjueseks år gamle brevet, som Tranströmers dikterjeg plutselig finner, bringer fram gamle og

fortrengte minner hos jeget. Gapet mellom det som skjedde og tiden som har gått hviskes ut. Plutselig er han tilbake. Hva som skjedde den gangen får vi ikke vite. Vi får ikke vite hvem brevet er fra. Men vi får vite at brevet får ham til å se ut på en del av virkeligheten han ikke vanligvis forholder seg til. Tranströmer beskriver fire vinduer som vender ut mot lyse, klare dager. Brevet får jeget til å se ut av det femte vinduet. Der ute er det storm.

«Et lite øyeblikk går det opp for meg at diktet er enda et språk jeg forsøker å gripe livet med, at det hjelper å lese diktene, for å fatte noe jeg ikke forstår»

Uten å kreve det av meg, gir diktet meg mot til å se ut av mitt eget mørke vindu. Inn i det jeg ikke forstår. Inn i det skremmende ved at tiden går. At jeg ikke strekker til. At det finnes hendelser jeg ikke vil huske. At jeg skal dø en gang. Et øyeblikk ser jeg at nåtiden har en dybde. At det finnes et femte vindu der det utydelige finnes. Og et lite øyeblikk går det opp for meg at diktet er enda et språk jeg forsøker å gripe livet med, at det hjelper å lese diktene, for å fatte noe jeg ikke forstår.

Grandad bodde i huset vårt og trodde han var på hotell.

– Excuse me, sa han, og kom bort til faren min og meg. Han holdt stemmen sin lav, som om han ville fortelle oss en hemmelighet. Han hadde nettopp stått ute på verandaen, nå kom han inn igjen, til oss to, og hvisket:

– Have you seen my car? I can't see it in the front yard.

Grandad ble fratatt lappen for flere år siden.

– Your car, svarer pappa. – You don't have a car.

– Oh, responderer Grandad og ser spørrende på faren min. – So how did I get here?

– By aeroplane, svarer pappa, og det er jo sant, Grandad fløy hit fra Heathrow til Fornebu.

– Aeroplane! roper Grandad, stemmen bryter fra hvisking til roping, og så går det opp for ham, han spør ut i luften, han spør oss og seg selv uten å vente noe svar.

– Where am I?

I 1990 fikk Tranströmer slag. Slaget rammet ikke bare bevegeligheten i halve kroppen hans, det rammet også taleevnen. Han fikk afasi. Han ble dikteren med ord som ikke lenger finner sammenheng med verden.

Året 1990 blir, i Tranströmers univers, et markant skille, et før og et etter. Før 1990 er det Tranströmer selv som svarer på spørsmålene fra intervjueren, ofte underfundig, slik en dikter skal svare. Etter 1990 er det hans kone Monica som svarer for ham. Tomas

sitter ved siden av henne. Han svarer ja, hun tolker hva han mener, hva ja betyr, når Tomas Tranströmer sier det.

Men det stopper ikke der. I 1996 kommer Tranströmers samling *Sorgegondolen*, i 2004 *Den store gåtan*. Sakte, men sikkert, kjemper Tranströmer seg tilbake til språket og diktningen. Samlingene før 1990 blir ikke det siste han gir ut. Flere av diktene er kortere, mer presise. Haikudikt, renskåret. I 2011 får han Nobelprisen i Litteratur. Tranströmer fortsetter å være dikter. Afasien er en del av ham, en del av poesien, en del av den store fortellingen om hans liv.

En tredje tidslinje i tegnspråk markeres foran kroppen, i magehøyde. Venstre albue holdes tett inntil kroppen. Resten av armen vendes skrått ut i rommet. Venstre hånd markerer nåtiden, eller noe vi er enige om hva er, det bestemte tidspunktet. Venstre arm holdes i ro, mens høyre hånd viser fram bevegelsen; om noe er før eller etter det bestemte punktet. Før: Hånden beveger seg fra venstre hånd og bakover, inn mot albuen. Etter: Hånden beveger seg fra venstre hånd og framover, mot lufta foran den som tegner, framtiden. Jeg liker å gjøre dette tegnet. Kanskje har det noe med venstre arm å gjøre. At venstre arm er fast, foran kroppen, med albuen godt festet i siden og hånden sterk og tydelig rett foran meg. En forankring, et trygt punkt som jeg kan markere tiden før og etter ut i fra.

Fikk det brevet noensinne et svar? Jeg
husker ikke, det var lenge
siden. Havets utallige terskler ble ved
å vandre. Hjertet ble ved å
bykse fra sekund til sekund, som padden i
augustnattens våte gress.

Ett øyeblikk har jeg-personen i diktet vært tjueseks år tilbake i tid. Men graver han etter detaljene i det som skjedde, erfarer han at tiden har gått. Han har sett ut av det femte vinduet. Men så glir øyeblikket bort, og livet er der, hverdag for hverdag.

Også jeg, når jeg har sett ut av mitt femte vindu, vender tilbake til de fire, klare dagene. Det femte vinduet finnes. Noen ganger har jeg mot til å se ut av det, andre ganger kastes jeg ut i en erfaring som slår meg i bakken. Men jeg kan ikke være i stormen hele tiden. Jeg vender tilbake til hverdagen, til sekundene, til hjerteslagene. Likevel; jeg har vært der. Det femte vinduet finnes. Jeg har sett ut av det, og det er ikke lenger så skremmende. Stormen er en del av alt.

En fjerde linje i tegnspråk: Tiden markeres langs høyre side av kroppen, i hodehøyde. Også denne linjen er bygget opp av noe som beveger seg og noe som står stille. Men i motsetning til den tredje linjen, der armen foran magen markerte en bestemt tid, er det denne gangen hele kroppen som markerer det faste punktet. Nåtid: Med langfingeren peker den som tegner rett ned i bakken. Nå. Her. I dag. Sted, kropp og tid faller sammen. Jeg er her nå.

Framtiden markeres ved å bevege pekefingeren fra skulderen og framover. Vi går fra noe og fram mot noe. En finger: I morgen. To fingre: I overimorgen. Åpen håndflate: I framtiden. Framover.

Fortiden vises ved motsatt bevegelse. Å bevege pekefingeren fra skulderen og bakover: I går. To fingre: I forigårs. Åpen håndflate: Før. Begge hender rullende bakover: For lenge siden.

Fortiden havner bak ryggen, bakover. Men den som tegner, har stadig blikket vendt rett fram. Kanskje var det denne bevegelsen Grandad hadde mistet. Han så bakover, men han så ikke framover samtidig.

De ubesvarte brevene samler seg langt
oppe, lik cirrostratus-
skyer som varsler uvær. De gjør solstrålene
mattere. En gang skal
jeg svare. En gang når jeg er død og endelig
får konsentrere meg.
Eller i alle fall så langt herfra at jeg kan
finne meg selv igjen.

En gang skal jeg svare, sier Tranströmer i diktet. Men ikke fra dette stedet. Ikke fra dette nået. Å svare på brevet fra fortiden blir for komplisert.

Noen ganger er det svimlende. Jeg vet ikke hva tiden er, hva rommet er. Likevel lever jeg i tiden, langs den. Fortiden er det jeg møter framtiden med. Ordene strekker ikke til. Jeg griper ikke.

Finnes jeg egentlig? Hvem er *jeg*?

Kanskje hjelper det å legge armen rolig foran kroppen. Dette er her og nå. Jeg er her. Og det er her jeg må være.

Det er mange år siden Grandad døde. Av og til skulle jeg ønske at han fortsatt fantes, men han er ikke her. Han har gått ut av tiden. Er det trist? Er det *bare* trist? Å være til, å gå langs linjen, å strekke seg etter hverandre, komme nær, bety noe, lage historie sammen. Og så, forsvinne.

Når jeg
nyankommet går omkring i den store byen,
på 125. gate, i blåsten
på den søppeldansende gaten. Jeg som
elsker å rusle rundt og for-
svinne i mengden, en bokstav T i den
uendelige tekstmassen.

I Tranströmers poesi er ikke forsvinning alltid noe negativt. Det som blir borte glir inn og blir en umerkelig del av alt det som finnes. Glemsel er bare en annen side av minnet.

Bak skillelinjene våkenhet og drøm, vinter og sommer, liv og død, finnes alt, så svimlende at selv tankene, selv språket må innse sin egen begrensning. Språket og tankene har brakt oss fram til grensen av det vi griper. Hva skjer når språket og tankene innser sin egen grenseavhengighet? Når vi et øyeblikk erfarer at grensene ikke er alt? Vi ser ut av det femte vinduet.

Grandad reiste på besøk til oss med fly, selv om han ikke husker det selv, at det er slik han har havnet ved kaffebordet sammen med oss. Kakene er spist opp, det er bare skvetter igjen i koppene. Vi har funnet fram en bunke med fotografier som vi sender rundt bordet. En etter en ser vi gjennom bildene, og sender bunken videre til nestemann. Nå har bunken havnet hos meg. Det er jeg som gir den videre til Grandad. Grandad sender ikke bunken videre. Grandad ser på fotografiet som ligger øverst, så legger han det nederst i bunken. Han ser på neste fotografi, og legger det nederst. Etter å ha sett gjennom hele bunken kommer han til det han har sett før, men det vet ikke han, *han* har ikke sett det før, han opplever fotografiene på nytt hver gang. Han blar seg gjennom, igjen og igjen. Det er bilder fra da vi var små, det er bilder fra en tid han kjenner. Grandad vet ikke hvor han er, eller hvordan han kom seg hit. Men akkurat nå er han rolig. Han sitter midt blant menneskene han er glad i, som er glad i ham, han blar og blar seg bakover i minnene og jeg stopper ham ikke.

*

Gjendiktningen av prosadiktet «Svar på brev» er hentet fra: *Tomas Transtömer: Samlede dikt*. Til norsk ved Jan Erik Vold. Gyldendal, 1996.

Hanna Bovim Bugge er litteraturviter og har skrevet hovedoppgave om Tomas Tranströmers poesi.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 50, nummer 2, 2013, side 132-136

TEKST:

Hanna Bovim Bugge

ILLUSTRASJON:

Jill Moursund